

МБДОУ ДС «Мичээр» им.Н.В.Крыжановской
с.Кутана МР «Сунтарский район (улус) Республики Саха (Якутии)

Орто бөлөххө аралдьыйыы сценарийа

«Дьиэ кэргэн хоһоонноох кырдала»

олохтоох автордар Зинаида Васильева – Сыралы, Розалия Семеновна Николеавна
книгэлэригэр олобуран орто бөлөх оҕолоругар аралдьыйыы торума.

**Проект автора Пахомова В.Д.
Федорова Т.В.**

Кутана, 2024 с.

Бырайыак актуальноһа: Билигин үйэбэ төрөөбүт тылы баһылааһын, санара үөрэни, өйгө тутар дьобуру сайыннарыы обществобыт тутаах проблемата буолара саарбаҕа суох. Төрөөбүт тылы баһылааһын оҕо тус сайдытыгар улахан суолталаах буолара аныгы олохпут хаамытыгар дьэнкэ кестөр. Билигин оҕону өйгө тутар дьобурун сайыннарыы дьизэ кэргэн, оҕо тэрилтэтэ, оскуола сүрүн проблема буолар. Оҕону кыра эрдэбиттэн өйгө тутар дьобуру сайыннардааха, оҕо тус олоҕор билиини баһылырыгар улахан суолталаах. Онон дьизэ кэргэн, оҕо тэрилтэтэ биир ситимнээх үлэбитигэр чопчу сыаллаах үлэлээри бу проблеманы таллыбыт.

Сыала: Өйгө тутар дьобуру сайыннарыы, төрөөбүт тыл умсулҕаныгар оҕону кыра сааһыттан уһуйуу, сангарар сананы сайыннарыы. Орто бөлөх оҕолорун, төрөппүттэрин төрөөбүт тыл абылангар уһуйуу, тыл саппааһын байыты, олохтоох автордар айымньыларын нөнүө өйгө хатыыр дьобуру, хоһоону ааҕы сатабылларын сайыннарыы. Оҕолор төрөөбүт тылынан санарыы, үөрэтии, дьизэ кэргэн иһигэр хоһоону үөрэтиигэ интэриэһи үөскэтии.

Соруктар:

Оҕолорго турар соруктар:

1. төрөөбүт тылга тапталы иитии
2. Олохтоох автордар хоһооннорун билсии, үөрэтии
3. Өйгө хоһоону этии , чинэтии

Төрөппүттэргэ турар соруктар:

1. Бырайыакка көхтөөхтүк кыттыы
2. Дьизэ кэргэнинэн хоһоонорго пневокарточкалары оноруу
3. Проект түмүгүнэн “Дьизэ кэргэн хоһоонноох кырдала” аралдьыйыга кыттыы.

Итээччилэргэ турар соруктар:

1. «Оҕону хоһоону өйгө үөрэтии» диэн бырайыакка кыттыыны ылыыга ынырыы
2. Проект паспорун, үлэ барылын, былаанын оноруу.
3. Дьизэ кэргэн интэриэнин оҕо төрөөбүт тылын толору баһылырыгар олук ууруу, олохтоох автордарбыт айымньыларыгар интэриэһи , киэн туттууну иитии.
4. Үлэ хаамытын педсоветка билиһиннэрии
5. Бырайыак туһунан билсипиннэрэр презентациялары оноруу

Аралдыйыы торума:

1. Ведущай:

Россиябыт президена Владимир Владимирович Путин 2024 сылы Дьэ кэргэн сылынан, Республикабыт Ил Дархана Айсен Сергеевич Николаев Оҕо саас сылынан, улууспут баһылыга Григорьев Аҕам саастаахтарга ытыктабыл сылынан биллэрбитэ. Бу кэрэ анабылларга аналлаах «Дьэ кэргэн хоһоонноох кырдала» тэрээһиммитин сабалыырбытын көнүллээн.

2 Ведущай

- Билинни бириэмэбэ «чөл олоххо» улахан болҕомто ууруллар. Оҕону иитиигэ дьэ кэргэн сүрүн төһүү буоларын киһи-аймах былыргыттан билэр. Норуот сайдар кэскилэ дьэ кэргэн олобуттан улахан тутулуктаах. Биллэрин курдук, дьэ кэргэн – уопсастыба туллар туттааҕа буолар, уопсастыба олобун элбэх өрүттээх уустук хартыынатын хатылыыр, тэннэ уларыыр. Билинни кэмнэ олох уларыыр, дьэ кэргэн элбэх ыарахаттары көрсөр: сыана ыарааһына, үлэтэ суох буолуу, духуобунас, сизэр-майгы өттүгэр намтааһыннар уонна да атыттар баалара кистэлэн буолбатах. Оҕону иити, үөрэти, үһүйүү сүрүн эйгэтинэн дьэ кэргэн буолар. Күннээҕи олох, үлэ, айылҕаба, киһиэхэ сыһыан, төрөппүт тус холобурун нөнүө, оҕо төрөөбүт норуотун төрүт культуратын өйүнэн-санаатынан өйдөөн, уйулбатын ылынан, сүрэжинэн-быарынан билэн улаатар.

— Оҕолор сахалыы санарар таһымнара олус мөлтөөтө. Маны 6 таһымна араарбыттар. Бастагы таһымна сахалыы олох үчүгэйдик, нууччалыы тыллары кыбыппакка ыраастык санарар оҕолор киирсэллэр. Иккис таһымна “потому что”, “только”, о.д.а. кыбытык тыллары кыбытар, үһүс таһымна тыллары сахалыы билбэт, о.э. “желтый”, “зеленый”, “носик”, о.д.а. санарар, төрдүс таһымна санарарыгар этиилэринэн кыбытар, бэһис таһымна сүннүнэн нууччалыы санарар эрэри сахалыы тыллары кыбытар, онтон алтыс таһымна олох нууччалыы санарар оҕолор киирсэллэр. Сахабыт сиригэр үс гыммыт биирэ сахалыы санарбаттар. Сахабыт эйгэлээх нэһиликтэргэ 3 гыммыт биирэ биирдиилээн тыллары билбэт, онтон быһа холоон 20 % нууччалыы этиилэри кыбытар, онтон хаалбыт бырыһыана – сахалыы санарбат оҕолор. Төрөппүт кэммиттэрин, түмсүүлэрин кыттылаахтара, бэйэбит ылсан үлэлээбэтэхпитинэ омук быһытынан тылбытын сүтэрэр кутталлаахпыт. Бу хас биирдибиттэн тутулуктааҕын өйдүөхтээхпит. Онон оҕону сахалыы санардарга бэйэбит көбүлээһиммитинэн күүстээх үлэ барыахтаах. Ааспыт үйэ саҕалананыта улуу бөлөһүөк Лев Николаевич этэн турар: Төрөөбүт тылынан санарбат , толкуйдаабат норуот кэхтэр эрэ кэскиллээх. Төрөппүт оҕотун кытта сахалыы кэпсэтэр буоллаҕына оҕо төрөөбүт ийэ тылын билэн олоҕор бигэ тирэхтээх киһи буоларыгар олук ууруллар. Онон сахалыы сананы сайыннарар хайысхаба үлэ ытыахтаахпыт. Ил Дархаммыт ийэтэ Тамара Сергеевна маннык эппитэ: “Төрөппүт оҕотун сахалыы санардара өрөспүүбүлүкэтин иннигэр ытык иһэ. Хайаан да сахалыы санардар кини эбээһинэһэ”. Тылбыт баар буоллаҕына омукпут баар, омукпут баар буоллаҕына өрөспүүбүлүкэбит баар.. Тыла суох – омук суох. Төрөөбүт тылбыт кэскилин туһугар тэриллэн ытыллыбыт төрөппүт сугулаана үтүө түмүктэри аҕалын, сахалыы тылбыт сүппэтин. Биһиги бу үлэни ытарбытыгар тапталлаах Кутанабыт салгынынан тыһынар , айар куттаах дьоннорбут айымньыларын туһанныбыт. Тоҕо диэтэр оҕо чугас эйгэтигэр иитиллэн, буһан хатан тахсыбыт тыллардаах айымньылар төрөөбүт тылларын баһылылларыгар олук буоллун, төрөөбүт дойдуларын талааннаах дьоннорун сыаналыы, ытыктыы, киэн тутта улааттыннар диэн санааттан салайтараан һдэбитин ытыттыбыт.

Мань таһынан араас педагогической сыаллары ситиситбит, үлэбит үтүө түмүктэрдээх буолбутуттан сэмэйдик астынабыт. Саха суруйааччыта Василий Протоdjeяконов этэн турар: “Норуот күүһэ – өйүгэр, Өйүн күүһэ - тылыгар”

Бу үлэбит сүрүн уратытынан олохтоох автордарбыт хоһооннорун үөрэтиигэ мнемотехника ньыматын туһанныбыт. Бу ньыма оҕону тылга болҕомтолоох, өйгө хатыыр сатабылларын сайыннарар, сангарар дьоҕурдарын тупсарар. Бу үлэни көхтөөхтүк өйөөбүт төрөспүттэрбитигэр махталбыт мунура суох. Төрөспүттэрбит барахсаттар оҕолоругар анаан 7 хоһоонно мнемо уруһуйдары онорон бэлэхтээтилэр. Бу карточкалары күннээҕи олохпутугар эдбэхтик туттабыт. Дьининэн мнемокарточкалары практикаҕа 5 саастарыттан киллэрэллэр, биһиги төрөспүттэрбит биһиэхэ утары кэлэн, наһаа үчүгэй уруһуйдары онордулар. Бу биһиги санаабытыгар оҕо хоһоону ылынарыгар судургу, чэпчэки, авторскай үлэ көрүнгө буолар. Эһиил, лаппа улааттахпытына өссө элбэх хоһоону мнемокарточкаларын быраабыла ирдэбилинэн символларынан киллэриэхпит. Биһиги группабыт оҕолоро сангарар, өйгө тутар таһымнара лаппа сайдыбытын бэлиэтиибит.

Хас эмэ үйэлэр тухары Кутана туоната олус талааннаах дьоннорунан биллэр. Ол ситимин быспат курдук оҕолорбутугар хас биирдии строкатыгар, сүһүөбэр, тыыныгар инмит айымньылары туһанныбыт. Оҕолорго олус чугас эйгэлэригэр, тыынар салгыннарыгар баар, тулалыыр эйгэ кэрэтин олус истинник, чаҕылхайдык хоһуйбут убаастабыллаах автордарбыт айымньылары буолар. Бу хоһоонно олус ис киирбэхтэр, оҕо чугастык ылынар тыллардаах. Бу хоһооннорго биһиги күн аайы көрөр, ардыгар отой да болҕомтобутун хатаабат түгэnnэрбитигэр, тапталаах Кутанабыт тыына салгына , эйгэтэ хоһуллубуттар. Хас биирдии хоһоон иитэр-үөрэтэр суолтата үрдүк таһымнаахтарын бэлиэтиибит.

Истин сыһыаны үөскэтэн,
Итии таптала күөрэтэн,
Бэйэ-бэйэни харыстаан,
Үтүө тыллары хатылыах.
Таптал биһигэ – дьиз кэргэн,
Дьол туоната – дьиз кэргэн,
Оҕо мичээрэ – дьиз кэргэн,
Дойду эрэлэ – дьиз кэргэн.

Билигин ыалдьыттарбытыгар Дьиз кэргэн хоһоонноох кырдалбытыгар үүнэрбит хоһооннорутун билиһиннэрдэхпит буоллун.

- 1. Васильева Зинаида Иннокентьевна Сыралы хоһооно «Ыал буола оонньуубут» толорор Алексеева София.**
- 2. Николаева Розалия Семеновна Уйулбаана хоһооно «Күн оботобун» толорор Иванов Айхаан.**
- 3. Васильева Зинаида Иннокентьевна Сыралы хоһооно «Куобахчаан» толорор Архангельскай Ариан.**
- 4. Николаева Розалия Семеновна Уйулбаана хоһооно «Сибэккилэр сир симэхтэрэ» толорор Семенов Коля.**
- 5. Васильева Зинаида Иннокентьевна Сыралы хоһооно «Туһа оҕо» толорор Куприянов Максим.**
- 6. Николаева Розалия Семеновна Уйулбаана хоһооно «Саас» толорор Черемкина**

Олеся.

**7. Васильева Зинаида Иннокентьевна Сыралы хоһооно «Суоппар буолуом»
толорор Максимов Альберт.**

- Уонна биһиги тэрээһиммит маанылаах ыалдьыттарыгар Николаева Розалия Семеновна – Уйулжаана, Васильева Зинаида Иннокентьевна – Сыралыны дохсун ытыс тыаһынан уруйдаахпыт буоллун.

*Күн кэриэтэ күндүгүт
Айар куттаах эбээлэрбит
Итии - истинг эбэрдэбитин тиэрдэбит!
Этэннэ буолун, ыарыы буулаабатын,
Санаа баттаабатын,
Хас биирдии күннүт үтүө сонуннаах,
Үчүгэй ыраларынан кынаттаан,
Оболор, сизинэр дьоллоох күлүүлэринэн,
Дьибэтит иһэ киэркэйдин?.*

- Диэн тураммыт кэнчээри кэскилбит кэнэбэски баайдаах буоллун диэн оболорго анаабыт наһаа үчүгэй айымньыларын бэлиэтээн туран Мичээр уһууаан коллективын аатыттан сэмэй анабылларбытын туттарарбытын көнүллээн. Ураты суолталаах күн биһиги аҕам саастаах дьоммутугар төрөөбүт дойдугут сайдыытыгар сүнгэн кылааккыт, албан ааттаах үлэбит, эстибэт эрчимнит уонна дойду, норуот туһугар бэриниигит иһин истинг махтал тылларын аныыбыт. Эһиэхэ кытаанах доруобуйаны, уһун дьоллоох олоҕу баҕарабыт.

- санаалары истии, атастаһыы.

-автордар кэс тылларын истии.

-Хор

- Иитэччилэрбит эһиэхэ анаан ырыабытын бэлэх уунаабыт
“Ийэбэр, аҕабар”

Муз.номердар.

2 чааһа:

**Оболорбутугар Кыайыы кыһыл дорожкатыгар хаамтарыы /Орто бөлөх
оболорун үөрэх сылын түмүктүүр ситиһиилэрин билиһиннэрии./**

Ааралдьыйы түмүгэ:

ЮНЕСКО саха тылын “Аан дойду сүтэр кутталлаах тылларын аатылаһыгар” киллэрбитэ. Бу аатылаһы атыннык “Тыллар Кыһыл кинигэлэрэ” диэххэ сөп. Итиннэ тыллары хайдах-туох туруктаахтарынан көрөн, 6 аранаҕа араараллар. Маныаха сүрүн ирдэбил – ийэ тыл сүһүөхтэн сүһүөххэ, көлүөнэттэн күлүөнэбэ (межпоколенческая передача) төһө чөллөй тиэрдиллэрэ буолар. Биһиги тылбыт “кэбирэх туруктаах тыл” диэннэ сөп түбэһэр. Ол аата тылбыт күүстээх көмүскэли, өрө тардыыны эрэйэр. Сахабыт тылын кэлэр кэскилэ билигин бу баар дьонтон, хас биирдии саха киһититтэн тутулуктаах. Омук быһыытынан сир үрдүттэн симэлийиэхпитин баҕарбат буоллахпытына, тылбытын туруулаһахтаахпыт, ыччаппытыгар ылыннарыахтаахпыт.

“ИЙЭ ТЫЛ ДЬИЭ КЭРГЭННЭ УЙАЛАНАР” диибин. Ол аата тылбыт кэскилэ билигин эдэр төрөшпүттэн тутуллар. Оҕону саха гынан сандаардыахха, киһи гынан килбэтиэххэ.

Чин билии ыларбар
Күүс - көмө буоллулар
Күндүттэн күндү дьоннорбут
Ийэлээх аҥабыт, эбэлээх эһэбит.
Кунду ийэлэр, аҕалар, эбээлэр, эьээлэр!
Саамай чугас дьоннорбут!

Маннайгы уктэллэрбитигэр куус – кеме буолбуккутугар
Барыгытыгар барҕа махтал!

- Оҕолорбут туһа дьээн биһиэхэ үлэбитигэр мэлдьи күүс – көмө, сүбэ - ама буолбут төрөппүттэрбитигэр Дьэ кэргэн күнүнэн эбэрдэлээн туран, махтал суруктарыбытын туттарарбын көнүллээн. (благодарность родителям)

Бырааһынныкпытын түмүктээри туран оҕолорбутугар бастакы үрдэли ылбыттарынан дуоһуйан хаалбакка өссө да үгүс үрдэллэри, ситиһиилэри баҕарыабын.

Бука бары төрөппүттэргэ, ыалдьыттарга үгүс ситиһиилэри, дьолу-саргыны баҕарыабын. Манан биһиги дьоро киһэбит түмүктэнэр. Көрсүөххэ диэри!